

Tartu Ülikool
Usuteaduskond

Ülo Matjus

Rõngu Mihkli kiriku ja koguduse ajalugu aastatel 1413-1940

Bakalaureusetöö

Juhendaja prof. Riho Altnurme

Tartu 2016

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Rõngu kiriku esmamainimisest Rootsi aja alguseni	5
1.1. Esmamainimisest Liivi sõja alguseni (1413–1558)	5
1.2. Liivi sõda ja Poola aeg (1558–1625)	7
2. Rõngu kirik Rootsi ajal (1625–1710)	9
3. Rõngu kirik Vene võimu all (1710–1901)	11
3.1. Suurest katkust 18. saj. lõpuni (1710–1801)	11
3.2. 19. saj. algusest kiriku ümberehitamiseni (1801–1901)	16
4. Uue hoone valmimisest Eesti iseseisvuse kaotamiseni (1901–1940)	22
Kokkuvõte	28
Allikad ja kirjandus	30
Summary	33
Lisa 1. 1626–1944 teeninud õpetajate loetelu	35
Lisa 2. Illustratsioonid	36

Sissejuhatus

Käesoleva bakalaureusetöö uurimisobjektiks on Rõngus asuv Mihkli kirik ja kogudus, mille ajalugu ulatub keskaega. Rõngu kirik on olnud oma 600-aastase ajaloo vältel tähtsaks usu- ja hariduskeskuseks Edela-Tartumaal. Kirik on saanud tunda palju raskusi, olgu selleks näljahäda, katk või sõjategevus. Kõike seda on võimendanud asukoht suurte maanteed ristumispunktis. Ometi on kirik kõigele vaatamata vastu pidanud ja tegutseb siiani. Tänapäevane kogudus on küll kaotanud suure osa oma piirkondlikust tähtsusest ja ei mängi enam nii mõjukat rolli nagu enne 20. sajandit, kuid on siiski elujõus ja toimiv. Olen valinud töö teemaks just Rõngu kiriku tema põneva ja keeruka ajaloo tõttu, mille najal joonistub välja ühe kihelkonna kiriku ja koguduse areng kuuesaja aasta jooksul. Valikut mõjutasid ka isiklikud sidemed Rõnguga.

Uurimuse eesmärgiks on anda kirikulooline ülevaade Rõngu Mihkli kiriku esmamainimisest 1314. aastal kuni Nõukogude okupatsiooni alguseni 1940. Periood pärast iseseisvuse kaotamist kuni praeguseni vajaks eraldi uurimist, kuid selles töös seda ei käsitleta. Rõngu kiriku kohta pole seni ilmunud ühtegi süstemaatilist ega akadeemilist ajaloolist uurimust. Lisaks süstematiseeritud ajaloolisele ülevaatele käsitleb uurimustöö ka kirikuhoone ehituslugu ja koguduses teeninud vaimulikke.

Uurimuses olen kasutatud ajaloolist meetodit, mis põhineb primaarsete ja sekundaarsete allikate läbitöötamisel ja kriitilisel analüüsil. Peamiste allikatena olen kasutanud Hugo Rebase raamatut „Lühike ülevaade Rõngu kihelkonna ajaloost“ (1938), biograafialeksikoni „Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918“ (1977), perioodilisi väljaandeid ja Rõngut puudutavaid elektroonilisi materjale. H. Rebane on teinud suure töö oma raamatu „Lühike ülevaade Rõngu kihelkonna ajaloost“ koostamisel, kuid see on praeguseks juba vananenud ega hõlma perioodi 1918-1940. Raamatus on tähelepanu keskpunktis pigem Rõngu piirkonna mõisad kui kirik. Kahjuks on suur osa Rõngu kirikut ja kogudust puudutavat infot läinud sõdades kaduma, hävinud on enamik kirikuraamatutest, dokumentidest ja aruannetest.

Uurimustöö on oma ülesehituselt kronoloogiline ning pealkirjastatud ajaloolisi sündmusi silmas pidades. Töö on jaotatud nelja suuremasse ossa, millest esimene ja kolmas on omakorda jaotatud kaheks. Esimene osa käsitleb ajavahemikku esmamainimisest Liivi sõjani, teine osa annab ülevaate Rootsi ajast, kolmas osa hõlmab Vene võimu all oldud perioodi (täpsemalt kuni aastani 1901) ning neljas osa

keskendub ajale kiriku tänapäevase hoone valmimisest 1940. aastani. Esimene osa on jaotatud kaheks, et eristada Liivi sõjale eelnenud keskaega ja järgnenud Poola aega. Kolmas osa töös on kõige mahukam ja selle olen jaotanud kaheks, eraldades nii 18. ja 19. sajandi. Kõikides osades püüan anda ka ülevaate sel perioodil kiriku teenistuses olnud õpetajatest ja kirikuhoonega toimunud. Koguduse karjasteks on olnud mitmed olulised kirikuõpetajad, nagu näiteks August Körber, Hermann Hesse ja Winfried Hansen, kes on olnud olulised mitte ainult Rõngu jaoks vaid ka laiemalt Eesti kirikuloos. Rõngu kirik on saanud mitmetes sõdades kannatada, kuid siiski alati üles ehitatud ning on tänapäeval Rõngu vanim ehitis ning ainus ühelööviline kirik Lõuna-Eestis.

Uurimustöös püüan selgusele jõuda, milline roll oli Rõngu kirikul kihelkonnakirikuna ja kuidas on kirik mõjutanud kohalikku haridus- ja kultuurielu. Samuti uurin kuidas on erinevad kirikuõpetajad mõjutanud koguduse arengut ning millist mõju on avaldanud Rõngu asupaik ajaloos kirikule.

Kõik töös märgitud daatumid on vastavalt enne 1918. aasta kalendrireformi toodud vana kalendri järgi, edaspidi uue kalendri järgi. Käesolev töö on koostatud silmas pidades võimalust selle põhjal hiljem välja anda Rõngu Mihkli kirikut tutvustav trükis.

1. Rõngu kiriku esmamainimisest Rootsi aja alguseni

1.1. Esmamainimisest Liivi sõja alguseni (1413–1558)

Praegune Rõngu asula asetseb viie olulise tee sõlmpunktis Edela-Tartumaal, millest neli olid olemas ka juba muinasajal. Selline paiknemine on ikka ja jälle piirkonnale kaasa toonud väiksemaid ning suuremaid laastamisi ja kannatusi. Muinasajast pole küll teada ühtegi konkreetset lahingut praeguse valla aladel, kuid sõjaretked Otepäele ja Sakala maakonda jätsid kindlasti ka jälje toonasele Rõngu (saksa keeles *Ringen*) kihelkonnale. Ugandi maakond, kuhu kuulus ka Rõngu kihelkond, läks peale Riia piiskopi ja Mõõgavendade ordu vägede 1224. aastal toimunud Tartu vallutamist üle Tartu piiskopkonna valdusse, mis oli moodustatud Ugandi territooriumi baasil. Esimeseks Tartu piiskopiks sai Hermann I (von Buxhövdn), kes määras piiskopkonna keskuseks Otepää linnuse.¹ Uus Kagu-Eestit hõlmav maavalidus jaotati piiskopi nelja vasalli vahel läänideks ning suurem osa Rõngu kihelkonnast läks Rannu lääni koosseisu, mille valdajaks sai Johann von Dolen. Tartu piiskop asutas Rõngu, Raigaste ja Atra küla maadele Atramõisa majandusmõisa ehk lauamõisa, mille toodang ja tulud läksid piiskopi ja tema lähikonna ülalpidamiseks.² Tartu piiskopi mõjusfääri jäi Rõngu 1558. aastani.

Arvatavasti on iseseisva haldusüksusena kiriklik Rõngu kihelkond asutatud 1340 aasta paiku, siis kui ehitati piiskopi foogti Tödweni järelevalve all vabakastelli tüüpi Rõngu vasallilinnus, mis jääb praegusest Rõngu asulast 2 km loodesse.³ Tödwenite suguvõsale kuulus linnus koos külade ja mõisapõldudega kogu keskaja vältel ning hiljem kuulusid neile ka Aakre ja Atramõis. Rõngu linnus, mida vahel nimetatakse ka rüütli lossiks, oli suurem ja võimsam kui lähinaabruses asuvad Kavilda, Konguta ja Rannu omad. Mitmel korral on teada piirkonda ähvardava välise hädaohu puhul, eriti idast tulevate vallutusretkede ajal 15. sajandi lõpupoole, vägede koondamisest just nimelt Rõngu.⁴

Pärast piiskopi võimu kinnitamist hakati koheselt ümbruskonda rajama kabeleid, milleks võis vahel olla ka lihtsalt kõrgemal kohal paiknev rist, samuti võis kabel asuda lihtsamal puit- või kivihoones. Rõngu piirkonnas on sellised kabelimäed

¹ REBANE, Hugo. *Lühike ülevaade Rõngu kihelkonna minevikust.*

Rõngu: Rõngu kogudus, 1938. Lk. 6.

² TIIDEBERG, Aksel. *Rõngu aastarõngad.* Rõngu: Rõngu Vallavalitsus, 2006. Lk. 14.

³ Rõngu – Tartumaa : *Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus.* Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1925. Lk. 408.

⁴ REBANE, 1938. Lk. 10-11.

vastavalt suulisele pärimusele paiknenud Atra ja Raigaste külas.⁵ Dokumentaalselt on tõestatud vaid Rõngu linnuses asunud kabeli olemasolu – nimelt Püha Risti kabeli (Capella St. Crucis). Sellele kabelile väljastas paavst Johannes XXIII (tegemist oli nn. vastupaavstiga, kelle kodanikunimeks oli Baldassare Cossa) 7. juulil 1413. aastal pattude andeksandmise kirja ehk indulgentsi.⁶

Samal kuupäeval väljastati indulgents ka Rõngu kihelkonna kirikule. Selline sündmus võis tähistada suurema ehitusperioodi lõppu. Seda esmamainimist kirjalikes allikais peetakse tänaseni sümboolselt Rõngu kiriku ja kihelkonna sünniks.⁷ Praeguse kirikuhoone ümberehituse ajal aastal 1900 satuti muinasleiule, mis sisaldas sõlgi, relvi, münte, odaotsi jm. Leitud müntide järgi dateeris Tartu ülikooli professor Richard Hausmann Rõngu algkiriku päritolu praegusel asukohal hiljemalt 1390. aastasse.⁸ Algkirik oli rajatud (praeguse kirikuga samal asukohal) suurte teede ristumiskoha vahetusse lähedusse, järsunõlvalisele künkale, mis annab alust oletada, et kirik täitis ka kaitsefunktsiooni. Rõngu kirik oli katoliikliku kombe kohaselt pühendatud peaingel Miikaelile, kes on õiguse ja kohtumõistmise, ent ka armu ja halastuse ingel ja keda tunti ka sõjameeste kaitsjana. Vanemates ürikutes leiame kiriku nimena saksakeelse variandi *St. Michaeliskirche*, eestikeelne Mihkli kirik on tulnud kasutusse 19. sajandil.⁹

Rõngu kiriku mõjust keskajal kohalikule rahvale ja üldisest usulisest olukorrast piirkonnas pole kahjuks peaaegu mingeid andmeid säilinud. Oma mõju avaldas kindlasti suurte teede äärne asukoht ja seega võib olla kindel, et sealt liikus mööda rohkem ränd- ja kerjuse munkasid. Mitmed suulised pärimused mainivad Rõngu kihelkonnas asunud kloostreid, eraldi mainitakse Atramõisa maadel asunud nunnade kloostrit.¹⁰ Tõenäoliselt olid need pärimustes kloostriteks nimetatavad kohad lihtsalt munkade tavalisemad peatumispaigad. Kindlasti jättis munkade jutlustamine ja õpetuste jagamine oma jälje ka talurahva usuellu, kuid seoses keelebarjääriga ei saa seda siiski väga oluliseks pidada.

1520. aastatel Saksamaalt levima hakanud reformatsioon, millele kohalikud vasallid küll algselt vastu seisid, sai siiski Liivimaal küllaltki kiiresti mõjule ja

⁵ TIIDEBERG, 2006. Lk. 14.

⁶ REBANE, 1938. Lk. 8.

⁷ REBANE, 1938. Lk. 8.

⁸ LAAS, Anu. *Rõngu : Ajalugu*.

<http://www.valgapraostkond.ee/index.php?op=3&path=R%F5ngu%2FAjalugu> (1.05.2016)

⁹ REBANE, 1938. Lk. 8.

¹⁰ EKM EKLA, fond 200, mapp 12:1, 26 (a-6) – Rõngu khk.

saavutas pärast Tartus 1525. aastal toimunud pildirüüsteid kindlamad positsioonid. Nii algas ka Rõngu kiriku jaoks uus luterlik ajastu, see muidugi ei toimunud päevapealt, vaid võttis aastakümneid, et kinnistuda.

1.2. Liivi sõda ja Poola aeg (1558–1625)

Liivi sõja algusest kuni Poola aja lõpuni (1558–1625) kestnud periood vältas umbes kolme inimpõlve jagu ning suurem osa sellest paistab silma kui Rõngu kihelkonna ja ümbruse ning laiemalt üldse Liivimaa jaoks väga raske ja vaenulik aeg, mis oli tõenäoliselt süngeim pärast 13. sajandil tabanud vallutusi. Liivi sõda (1558–1583), mis toimus sissetunginud Ivan IV poolt valitsetava Moskva tsaaririigi ja algul tema vastu sõdinud Liivimaa orduga ning hiljem Poola-Leedu ühisriigiga, pani Rõngu piirkonna äärmiselt raskesse seisusse. Juba sõja alguses 1558. a. 31. jaanuaril rüüstas ja põletas Vene sõjavägi eesotsas tsaar Ivan IV väepealiku Šig-Aleiga Rõngu ja naabruskonna külad. Kannatajaks oli peamiselt ümbruskaudne talurahvas. Sama aasta suvel korraldasid venelased juba ka uue ja organiseerituma vallutusretke. 18. juulil oli langenud Tartu ja pärast seda vallutati kiiresti Rõngu, Kavilda, Konguta ja Rannu linnus. Lihtrahvas alistus vabatahtlikult, et vältida talvel osaks saanud kannatusi. Linnuse ja mõisa omanik Tödwen ise põgenes Tallinna.¹¹

1558. a. oktoobris tegi koadjuutor Gotthard Kettler, kes oli aastatel 1559–1562 Liivi ordumeister ja 1562–1587 Kuramaa hertsog, vastulööke Vene vägedele. Nii vallutas ta tagasi Rannu, Kavilda ja Konguta linnuse, mis läksid suhteliselt valutult ja väikeste kaotustega. Rõngu piiramine aga seevastu vältas erinevatele allikatele toetudes 3-4 nädalat. Orduväed kandsid suuri kaotusi, kuid 22. oktoobril alanud kahuritule järel venelased alistusid, see järel Kettler lasi linnuse hävitada.¹²

Nimelt 1559. aasta alguses alustasid Vene väed uuesti suuremat sõjategevust ning jõudsid välja Tallinna ning Riia linna alla. 1559 valiti uueks ordumeistriks Poola-sõbralik Kettler, kes proovis leida sõjaväge ja rahastust, et Vene vägedele taas vastu hakata. Sama aasta oktoobri lõpus otsustas Kettler vaenlasi üllatada ning rikkudes vahepeal sõlmitud vahelehu, tungis taas Tartu piiskopkonda, mille venelased olid 1558. aastal hõivanud. 11. novembril võitis ordumeister koos oma kogutud vägedega Rõngu lahingu, mis toimus tunduvalt suurema Vene väe vastu. See jäi küll paraku

¹¹ REBANE, 1938. Lk. 13-14.

¹² REBANE, 1938. Lk. 14.

Liivi ordu viimaseks suuremaks võiduks. 1561. aastal Vana-Liivimaa orduriik sisuliselt lagunes ja 1569. aastast, pärast Lublini uniooni sõlmimist, läksid alad Poola koosseisu.

Liivi sõda mõjus Rõngule ja selle ümbruskonnale väga laastavalt. 1582. a. korraldatud nn. majandusloendusest selgub, et Rõngu kihelkonnas elas 105 peret, kes tegelesid talupidamisega, ja neile lisaks veel 3 kalurit ning töötas 10 veskit. 105 talu kohta on loetletud vaid 33 hobust ja 11 härga, mis annab alust arvata, et Rõngu oli sõjas tugevasti laostatud, elanikkond märgatavalt kahanenud ja valitses vaesus.¹³ Poola ajal 1583. a. läks Rõngu linnus või õigemini, mis sellest järele oli jäänud, Poola kuninga Stephan Bathory annetusega Tartu kolleegiumi jesuiitide valdusse, kes rajasid siia oma keskuse. Sellest sai üks tähtsamaid jesuiitide keskusi Põhja-Liivimaal.¹⁴ Jesuiitide ülesandeks oli teha reformeeritud aladel vastureformatsioon. Nende mõju Rõngu piirkonnas võis olla küllaltki suur, sest on teada, et nad soovisid siia isegi oma kooli rajada.¹⁵ Maksud ja muud koormised talurahvale olid jesuiitide poolt hallatavates mõisates küllaltki mõõdukad. Talunike käes olevate adramaade hulk kasvas jõudsalt. Seega võib öelda, et Poola aeg mõjus kohalikule rahvale kosutavalt.

1584. aastast pärit katoliku kardinali Radziwilli aruandes Liivimaa kirikute seisukorra kohta ei ole Rõngu kirikut nimetatud ja ka 1613. aasta visitatsiooniprotokollis pole samuti Rõngu kiriku nime.¹⁶ See annab alust arvata, et Poola valitsemise ajaks oli Rõngu Mihkli kirik hävinud või nii palju kannatada saanud, et jumalateenistusi seal pidada ei saanud. On muidugi ka võimalik, et visitaatorid Rõngut ei külastanudki, sest oli ju Rõngu jesuiitide piirkondlikuks keskuseks ja seega ustavais kätes, mis kontrolli ei vajanud. Siiski võib pidada tõenäolisemaks, et Poola ajal Rõngus kirikut polnud. Ka on teada, et kirikumaad olid söötis.¹⁷ Aastal 1625 põgenesid jesuiidid lähenevate Rootsi vägede eest ning põletasid linnuse ja muud neile Rõngus kuulunud hooned maha.

¹³ REBANE, 1938. Lk. 15.

¹⁴ *Rõngu Lossimäe pikem lugu*. <http://www.rongu.ee/?page=85> (1.05.2016)

¹⁵ TIIDEBERG, 2006. Lk. 131.

¹⁶ *Rõngu kirik : Ajalugu*. <http://www.rongukirik.ee/ajalugu.html> (1.05.2016)

¹⁷ REBANE, 1938. Lk. 15.

2. Rõngu kirik Rootsi ajal (1625–1710)

1629. a. sõlmitud Altmargi vaherahuga läks kogu Eesti mandriosa Rootsi kuninga võimu alla. Oli alanud taas uus ajajärk ka Rõngu kiriku jaoks. Rootsi võimude poolt korraldatud revisjoni tulemusena loetleti Rõngu kihelkonnas 77 peret, kellest põlistalunikke oli vaid 32. Aastatel 1638–1641 korraldatud maaderevisjoni käigus loetleti peresid juba 97, kellest talunikke 53. Elanikke oli juurde tulnud ka väljastpoolt, näiteks Leedust 18 perekonda. Võrreldes jesuiitidega koormised Rootsi võimu tulekuga kasvasid – loovutada tuli mõisale neljandik kuni kolmandik saagist.¹⁸ Rõngu mõis koos Aakre mõisaga läks aseadmiral Claus Flemingi valdusse ja 1638–1641. a. revisjoni järgi kuulus talle ka Atramõis. Rõngu mõisa varad olid jesuiidid toimetanud enne rootslaste pealetungi Tartusse ja enne linna langemist jaganud need linnakodanikele ja talurahvale laiali.¹⁹

Rootsi riik alustas aktiivselt maarahvale luterluse põhitõdede tutvustamist. Kuigi kõstreid oli maal vähe ja nende haridustase sageli madal, hakkas vaikselt levima ka lugemisoskus ja kirikute juures hakati talupoegadele õpetama katekismust ning kirikulaulu. Samm-sammult hakati pidama ka eestikeelseid jumalateenistusi. Samuti hakati välja andma vaimulikku kirjandust – esialgu lõunaeesti ja põhjaeesti keeles eraldi ning kirikute juurde rajati koole, kus jagati haridust maarahvale.

Rõngus olid jesuiidid teinud oma töö ja nii pidi evangeelne kirik alustama oma tööd sisuliselt nullist. Alates 1626. aastast on kroonikate järgi teada Rõngu Mihkli kirikus teeninud vaimulike nimed. Esimeseks vaimulikuks oli 1626. aastal ametisse pandud 27-aastane Sileesiast pärit luteriusu pastor Caspar Lessius (Loschius). Arvatavasti tegeles ta kiriku ülesehitusega, sest 1627. aastal oli hoone juba kasutatav. Lessius jäi Rõngu aastani 1630. Talle järgnesid lühiaegselt Rõngu kogudust teeninud Andreas Lundius (1632–1633) ja Ertmann Ganze (1633–1635), kelle tegevusest pole kahjuks midagi teada. Aastatel 1635–1657 oli kirikuõpetajaks Rootsi päritolu Eesti vaimulik Olaus Salenius, kelle väimehest Andreas Stålfotist sai samuti Rõngu kirikuõpetaja. Salenius oli lõpetanud Uppsala ülikooli teoloogia fakulteedi. Üldiselt on tema õpetajategevuse kohta Rõngus vähe teada. Teda tunti pigem oma halva iseloomu ja riika olemise tõttu ning temaga on seotud mitmeid kohtuprotsesse. Näiteks pandi talle süüks ebakristlikku väljaütlemist: „Võtku kurat seda maad ja

¹⁸ TIIDEBERG, 2006. Lk. 16.

¹⁹ REBANE, 1938. Lk. 17.

kirikut!“²⁰ Saleniusele järgnesid vaimulikena Svante Borning (1661–1683) ja Johann Christoph Weigel (1683–1685).²¹

Kirikuhoonest on teada, et 1634. aastal olid müürid terved. Koori osal oli katus kaetud kividega ning ülejäänul laudadega, seespool aga lagi puudus. Kiriku inventar oli väga tagasihoidlik – neli või viis pinki, kivist valmistatud altar ja kantsel. Liivimaa superintendendilt Hermann Samsonilt oli Rõngu kogudus saanud kingituseks kirikuriistad. Kõik aknad olid klaasitud. Jesuiidid olid viinud endise kirikukella Tartu Maarja kirikusse ja selle asemele oli pandud tagasihoidlik väike kell. Uue suure kella sai Rõngu kirik alles 1691. aastal. Kirikuõpetaja sai kihelkonna mõisatelt nii teravilja, loomi, linde, aga ka humalaid, linu ja raha. Ka oli kirikuõpetajal kasutada põllumaad. Peamiseks kiriku ülalpidajaks oli kihelkonna peamõisaks olnud Rõngu mõis. Mõisad hilinesid tihti oma maksudega ja kirik kaebas pidevate võlgade ja puudulike koguste üle.²² Sajandi teisel poolel muutus väga populaarseks nn. kõrvalmõisate rajamine ja Rõngu mõisal oli koguni seitse majanduslikult iseseisvat kõrvalmõisat.²³ Üldine seisukord kirikul siiski Rootsi aja lõpupoole paranes.

Käsikäes luteri kiriku arenguga toimus ka hariduse levik, millele pandi Rootsi ajal tunduvalt enam rõhku kui varem. Rõngus olid esialgu kõstriteks küll suhteliselt vähe haritud inimesed. Teisest kõstrist on teada, et ta oli ise kirjaoskamatu talumees, kes oli talurahvale ette laulnud ja jumalalalumist õpetanud. 1683. a. otsustati seada kõstriks keegi sobivam isik ja parandada tema palgatingimusi ning anda tema kasutusse maad.²⁴ Olukord muutuski märgatavalt paremuse poole, kui 1686. aastal avati Rõngu kirikumõisas kool. Seda sündmust peab ka praegune Rõngu keskkool oma kooli alguseks. Kooli edaspidisest saatusest kahjuks andmed puuduvad, sest kirikulaegas koos kooli puudutavate dokumentidega hävis Põhjasõjas. Märkimisväärne on aga, et aastal 1690 tuli Rõngu kirikumõisa kooli tööle Forseliuse õpilane, Eesti soost kooliõpetaja ja kõster Ignatsi Jaak.²⁵ Rõngust siirdus ta 1693. a. Otepää Maarja koguduse õpetaja Adrian Virginiuse kutsel edasi ametisse Otepäele.²⁶ Oma aruandes Eestimaa piiskopile Johann Heinrich Gerthile talurahvakoolide kohta

²⁰ REBANE, 1938. Lk. 18.

²¹ *Rõngu kirik : Ajalugu*. <http://www.rongukirik.ee/ajalugu.html> (1.05.2016)

²² REBANE, 1938. Lk. 18.

²³ *Rõngu Lossimäe pikem lugu*. <http://www.rongu.ee/?page=85> (1.05.2016)

²⁴ REBANE, 1938. Lk. 19.

²⁵ *Rõngu Keskkool : Ajalugu*. <http://www.rongu.edu.ee/?page=171> (1.05.2016)

²⁶ *Eesti Biograafiline Leksikon*. Tartu: K./Ü. Loodus, 1926-1929. Lk. 156.

15. mail 1688 mainib Bengt Gottfried Forselius muu hulgas, et Rõngus on õppimas 45 õpilast (n. Urvastes 25 ja Otepääl 31). Ta kiidab neid nende edusammude eest, kirjutades nii: „Keda olen kuulnud, need ei tulnud lugemisega üldsegi mitte pahasti toime, olgugi et mõned päris pisikesed olid.“²⁷

Rootsi aja lõpuks võib Rõngu kihelkonna elanikkonna suuruseks hinnata umbes 2000–2500 inimest. Rahvaarv oli seega kasvanud 70 aastaga ligi kümnekordseks.²⁸ 1695–97 laastas maad suur näljahäda, mille tagajärjel hukkunute täpset arvu pole teada. Kindlasti jättis see tugeva jälje, sest näljaohvraid oli väga palju. Seda näitab seegi, et valitsuse korraldusel tuli inimesi matta suurtesse ühishaudadesse. Kohalik talurahvas hakkas kutsuma seda õnnetut perioodi „kui kuninga havva tetti“.²⁹

3. Rõngu kirik Vene võimu all (1710–1918)

3.1. Suurest katkust 18. saj. lõpunini (1710–1801)

1700. aastal alanud Põhjasõjaga lõppes „vana hea Rootsi aeg“ ja algas taas raske kannatuste aeg. Rõngu kihelkonnale said osaks nii otsesed rüüsteretked kui ka läbimarssivate vägedega kaasaskäinud laastamine. Suulise pärimuse kohaselt toimus ümbruskonnas ka mitmeid väiksemaid lahinguid Rootsi ja Vene vägede vahel, mille kinnituseks võib piirkonnast leida mitmeid Rootsimäe nimelisi kohti (tänapäeval Astuvere, Aakre ja Uderna küla maadel).³⁰ Taas kord sai Rõngule saatuslikuks teedeäärne asukoht – 1701. a. läbis Rõngut Karl XII koos Rootsi peaväega, 1702 rüüstasid ümbruskonda Vene väed, 1703 ja 1705–07 läbisid kihelkonda taas Vene väed, 1708 Rootsi ja Vene omad mõlemad. Need polnud aga lihtsalt läbimarsid, vaid töid endaga kaasa kohalikule rahvale rüüstamised, põletamised ja tapmised.³¹ Sõjast veelgi hullemaks kujunes aga 1710-11. a. möllanud must surm ehk katk – kohalikus rahvapärimuses „koolu aig“. On teada, et Rõngu kihelkonnas suri katku kokku 849 inimest. Naaberkihelkondades oli katku hävitustöö aga veelgi suurem. Sündinute ja

²⁷ Väljavõte Bengt Gottfried Forseliuse aruandest Eestimaa piiskopile Johann Heinrich Gerthile talurahvakoolide kohta. – Kersti Lust; Enn Küng; Tõnu Tannberg, Tõnis, Tärna. *Ajalooarhiivi varasalvest : Dokumente Eesti ajaloost Rootsi ja Vene ajal (17.-20. sajandi algul)*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2011. Lk. 169.

²⁸ TIIDEBERG, 2006. Lk. 16.

²⁹ REBANE, 1938. Lk. 19.

³⁰ REBANE, 1938. Lk. 19.

³¹ TIIDEBERG, 2006. Lk. 18.

abiellujate arvu silmas pidades võib oletada, et rahvaarv vähenes sel perioodil veerandi kuni isegi poole võrra ning ulatus peale suurt näljahäda 1500–2000 inimeseni.³²

Ka Rõngu kirikule andis sõda hävitava löögi – juba 1702. aastal põletati kirik koos kirikumõisaga maha.³³ Tollane kirikuõpetaja Andreas Stålfot oli jõudnud küll enne Tartu langemist (Tartu langes 14. juulil 1704) viia kirikuraamatud ja -laeka koos kirikuriistadega Tartusse varjule, kuid need hävisid sõjas.³⁴ Stålfot oli sündinud Soomes Rootsi päritolu pastori perekonnas ja aastatel 1676–1684 õppinud Turu ülikoolis usuteadust. Õpetajana teenis ta Rõngus aastatel 1685–1715, kusjuures sõja ja katku ajal veel ka naaberkihelkondades Rannus, Puhjas ja Tarvastus. Veel oli ta aastatel 1703–1710 Tartu kreisi abipraost ja aastatel 1713–1715 Tartu kreisi praost. Ta suri 1715. aastal Tarvastus ja tema töö võttis Rõngu koguduses üle tema väimees Theophil Eichler.³⁵

Theophil (esineb ka Theophilus ja Theophilus) Eichler oli sündinud 1685. a. Geisingenis Saksamaal. Õppis Dresdenis Kreuzschules ja hiljem, aastast 1708 teoloogiat Leipzigi ülikoolis. Eichlerist sai 1713. aastal Andreas Stålfoti abiline ja ta töötas Tarvastu ja Rõngu Mihkli koguduses adjunktõpetajana. Pärast Stålfoti surma sai temast Rõngu Mihkli koguduse õpetaja ja ta jäi sellesse ametisse 1740. aastani.³⁶ Eichler abiellus kolm korda – esimesena Andreas Stålfoti tütreaga, seejärel Tartu Jaani koguduse abiõpetaja Michael Dau (oli hiljem Tartu ülikooli professor ja rektor) tütre Christinaga ning kolmandat korda Kanepi ja Nõo Püha Laurentsiuse koguduse õpetaja Lorenz Quisti tütreaga.³⁷

Eichleri õlgadele langes peale rängalt Rõngu kihelkonda tabanud nälga, katku ja sõda raske kiriku ning koguduse ülesehitustöö. Kirikuriistad polnud säilinud, kantsel oli sattunud Pärnusse ja kohalik talurahvas kirikust võõrdunud. 1717. a. õpetaja Eichleri poolt Rõngu kiriku ja koguduse olukorra kohta esitatud kirjeldusest võib välja lugeda, et üldine moraal oli madal ja inimesed kirikus käia ei tahtnud. Samuti kaebab ta rahva rumaluse, kõlbluse ja joomarluse üle. Inimesed ei tahtvat noorena midagi õppida ja hilisemas eas olla ei tahtvat „midagi enam pähe minna“.

³² REBANE, 1938. Lk. 20.

³³ TIIDEBERG, 2006. Lk. 18.

³⁴ REBANE, 1938. Lk. 20.

³⁵ *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*. Köln; Wien: Böhlau, 1977. S. 437.

³⁶ *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*, 1977. S. 216.

³⁷ *Theophil Eichler*. <https://www.geni.com/people/Theophil-Eichler/600000033212878856> (1.05.2016)

Pulmi olla peetud aga mitmeid päevi suure hulga võõrastega ja liialdatud söögi-
joogiga. Ristida, aga ei saanud lapsi enne, kui oli varutud piisavalt joogipoolist ja nii
olla osa lapsi veel enne ristimist surnud. Eichler ise elas kirikust 10 km kaugusel
Purtsi möldri juures Pühaste külas ja kahtlustas, et kuna tema ise eemal, siis talupojad
matavad oma kadunukesed „võssa“. Laupäevased talgud aga venivat neile järgnevate
joomingutega nii öösse, et pühapäeval rahvas ei jõua kuidagi kirikusse. Vahel olla
kirikus kohal alla kümne inimese. Samuti oli probleeme kirikule kogutavate maksude
ja kirikuõpetajale makstava palgaga.³⁸

Rõngu kihelkonna mõisnike koosoleku protokollist aastast 1720 on näha, et
olukord on paranenud. Kirikul olid olemas omad vajalikud riistad – karikad, laegas,
altarikatted jne. Igale külale tehti ülesandeks piirata oma surnuaed taraga. 1722. a.
alustati köstrile maja ehitamisega, kuhu pidi tulema ka kool. Hakati planeerima kiriku
kordategemist ja sisustamist, mõisatele tehti ülesandeks igale oma kirikupink teha
ning talupojad pidid need koostöös muretsema. Ka rahvaarv suurenes jõudsalt ja nii oli
1731. aastaks Rõngu kihelkonnas juba 250 talupidamist. Kirikuhoone oli suhteliselt
heas seisus, vaid katus vajas parandamist, kuid sellekski oli raha juba olemas. Küll
polnud ehitatud veel käärkambrit (see ehitati 1743. aastaks) ja kiriku ümber olev tara
vajab parandamist. Halvem seis oli laste õpetamisega, sest puudus oma koolimaja.
Õppimas käidi köstri juures kodus, kuid sinna mahtus korraga vaid 5–10 last. Õpetaja
Eichler oli köster Pedi Jaani õpetuste ja ka tema enda elukommetega väga rahul.
Köstrina oli Pedi Jaan töötanud selleks ajaks juba 27 aastat. Kiriku eestseisusele tehti
ülesandeks kiiremas korras koolimaja ehitada. 1743. aastaks oli kirikule pandud uus
põrand ja torn ning lagi parandatud.³⁹

Õpetaja Theophil Eichler oli olnud Rõngus ergas ja ettevõtlik hingekarjane
ning tema õpetajaks oleku ajal arenesid kirik ja kogudus jõudsalt. Talle järgnes ametis
Heinrich Johann Frost. Ta sündis 1715. a. Helmes kirikuõpetaja Heinrich Frosti
(Suure-Jaani Johannese ja Helme Maarja koguduse õpetaja) perekonnas. Frost õppis
teoloogiat Jena ja Halle ülikoolis. Ta teenis vaimulikuna Rõngu Mihkli kirikus
aastatel 1741–1760 ning aastatel 1760–1772 oli ta Kambja koguduse õpetaja.⁴⁰ Ta oli
pigem hernhuutlike kalduvustega ja tuntud oma sõbralikkusega vennastekoguduste
suhtes. Peale Urvastes 1736. aastal toimunud suurt usulist ärkamist eestlaste keskel

³⁸ REBANE, 1938. Lk. 20.

³⁹ REBANE, 1938. Lk. 22-23.

⁴⁰ *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918, 1977.* S. 230.

levis vennastekoguduste liikumine ka Rõngu kihelkonda. Just nemad said maarahva sisuliseks ristiusustajaks ja tänu neile sai evangeeliumi sõnum aegamööda mõistetavaks ka neile. Frosti õpetajaks oleku ajal üldine tase langes ja talle pandi süüks, saamatust kirikuasjade organiseerimisel ja liialt enda mugavusele mõtlemist. Näib, et lihtrahva olukord oli sajandi keskpaigaks tunduvalt halvenenud ning see andis tunda ka koguduse eluolus. Koormised olid seoses kihelkonnas toimunud ehitustega tõusnud ja nende tasumisega oli rahval raskusi. Viinapõletamise levimine ja vägijookide liigtarbimine oli samuti üks pahedest, mis koos nälja, ikalduste ja haigustega kihelkonda laastas. Lisaks sai Rõngu tunda pidevat sõjavägede läbimarssimisega seotud kannatusi sõjaväelaste toitmise, majutamise ja rekvisitsioonide näol.⁴¹ 1750. aastal toimus suurem muudatus seoses mõisamaadega ja nii eraldati Rõngu mõisa küljest teine väiksem mõis keskusega Tilga külas. Sellest ajast peale hakati endist mõisa kutsuma Suur-Rõngu mõisaks ja uut Väike-Rõngu mõisaks. Samal aastal loetleti Rõngu kihelkonnas juba 300 talupidamist. 1759. aastal andis keisrinna Jelizaveta Petrovna Suur-Rõngu mõisa hilisemale senaatorile Dmitri Wolkowile, kes aga müüs juba 1766. aastal mõisa krahv Ludwig Wilhelm von Manteuffelile. Tema oli see, kes kinkis kogudusele 1773. aastal saksa kalmistu tarbeks maatüki. Peale vahetust Lätis asunud mõisatega omandas Suur-Rõngu 1783. a. tema vennapoeg krahv Gotthard Andreas von Manteuffel.⁴²

Suurem remont tehti kirikus 1764. aastal ja kaks aastat hiljem lasti Riias ümber valada mõranenud Rõngu kirikukell, mille tarvis otsustati osa raha ka talurahvalt otsustati sisse nõuda.⁴³ Kirikuõpetajatena järgnes rida vaimulikke, kes kõik olid Rõngus vaid lühemat aega. 1760–1765 oli ametis Johann Conrad Bocris, kes oli õppinud usuteadust Halle ülikoolis. Peale ordineerimist 1760. a. asus ta tööle Rõngu, kuhu jäi oma surmani.⁴⁴ Talle järgnes õpetajana aastatel 1766–1772 Joachim Friedrich Petersen. Ta käis koolis Wismaris ja aastatel 1750–1752 õppis Königsbergi ülikoolis. Ordineeriti 1766. a. vaimuliku ametisse ja asus tööle Rõngu, kust siirdus 1772. a. edasi Rannu kogudusse.⁴⁵ Kusjuures Peterseni abikaasa esimene mees oli olnud Johann Conrad Bocris. Mõlemad pastorid olid Rõngus küllaltki lühiajaliselt ja nende mõju kogudusele jäi väikeseks. Võime eeldada, et erilist lähedust nad rahvaga

⁴¹ REBANE, 1938. Lk. 26.

⁴² *Rõngu Lossimäe pikem lugu*. <http://www.rongu.ee/?page=85> (1.05.2016)

⁴³ REBANE, 1938. Lk. 26.

⁴⁴ *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*, 1977. S. 179.

⁴⁵ *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*, 1977. S. 370.

ei saavutanud, seda kinnitab ka asjaolu, et Petersen olla Rõngu õpetaja ametist omavoliliselt lahkunud.⁴⁶

Kirikuvisitatsiooni ajal 1775. a. kogunes rahvast nii palju, et pea igast talust oli keegi kohal. Rahva teadmised usuõpetuse kohta hinnati väga heaks ja eraldi lasi ülemkirikueestseisja protokollis üles märkida, et noored oskasid soravalt lugeda ning mõistsid hästi laulda. Märgiti, et lisaks kirikule toimuvad palvused ka mõisates ning rahvas käib korralikult pühapäeviti jumalateenistustel. Pastor ei võtnud enam kodus haigete külastamise eest tasu ja leeri eest oli vabatahtlik annetus. Kihelkonnakool oli heas seisukorras ning samas kiideti kohalikku koolmeistrit, kes õpetas ka lapsi kirjutama.⁴⁷ Aastatel 1760–1770 olid külakoolid avatud juba Hellenurmes, Udernas, Lapetukmes, Raigastes, Astuveres, Korustes ja Kirepis.⁴⁸ Ainsana polnud Väike-Rõngu mõisa aladel kooli ja sealsed lapsed käisid kihelkonnakoolis. Kirikuhoone, mida ümbritses vall leiti olevat heas seisus ja kiriklas vajas korrastust vaid üks ait.

Rõngu kogudusel oli ka uus õpetaja Johann Christian Friedrich Moritz. Ta oli sündinud Berliinis ja lõpetanud 1763 teoloogia fakulteedi Halle ülikoolis. Järgneval kolmel aastal oli ta Tartus Linnakooli asedirektor. Moritz ordineeriti õpetajaks 23. märtsil 1773 ja seejärel asus ta teenima Rõngu Mihkli koguduses tehes seda aastani 1780. Hiljem töötas Moritz veel Riia Jakobi koguduse abiõpetaja (1780–1789) ja samal ajal ka Riia lütseumis rektorina. Aastatel 1789–1795 oli ta Tarvastus õpetajaks. Ka tema järeltulijad olid vaimulikud – vanim poeg Johann Christian David Moritz oli Tori ja Tarvastu Peetri koguduse õpetaja, keskmine poeg Friedrich Gottlieb Moritz oli Urvaste Püha Urbanuse koguduse õpetaja, noorem poeg Ludwig Wilhelm Moritz oli Tartu Jaani koguduse eesti pihtkonna õpetaja ja Tartu ülikooli eesti keele lektor. Tema pojapojast Friedrich Ernst Moritzast sai aga taas Rõngu koguduse õpetaja.⁴⁹

Peale Moritza lahkumist Rõngust sai õpetajaks eestikeelse koorilaulu algataja Heinrich Andreas Erxleben. Ta oli sündinud 1746. a. Saksamaal Barbys, õppinud mitmes ülikoolis usuteadust ja teenis Rõngu koguduses aastatel 1780–1785. Erxleben oli pärit hernhuutlikust perekonnast ja soodustas ka ise vennastekoguduse arengut. Rõngu koguduse juurest suundus ta edasi Kambjasse.⁵⁰ Ta andis 1796. a. välja valiku tartumurdelisi peatükke Vanast Testamendist pealkirjaga "Lühhikenne Wanna Piibli-

⁴⁶ REBANE, 1938. Lk. 27.

⁴⁷ REBANE, 1938. Lk. 28.

⁴⁸ LEPPIK, Anne. *Põgus pilguheit Rõngu kooli ajalukku*. <http://www.rongu.ee/?page=5> (1.05.2016)

⁴⁹ *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*, 1977. S. 347-348.

⁵⁰ *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*, 1977. S. 220.

Ramat, ehk Wanna Testament nink Jummal Sädusse Sönnä : Meije Tarto- nink Werro-Ma Rahwa hääs nink Jummal Tundmisse kaswatamisses neide omman Keelen lühhidelt kokkusäetu". Lisaks sellele oli Erxleben veel ka üks 1802. a. Barbys välja antud vennastekoguduse lauluraamatu esimese osa "Mönne wastse Waimolikko Laulo, essiärrälikkult Kottun, ütsinda, ehk muidega koon ollen, luggeda nink laulda" koostaja.⁵¹ Tema teenistuse ajal Rõngu koguduses kooliolud Suure-Rõngu mõisa alal halvenesid ja ta ise ei pööranud sellele küllalt tähelepanu. Nii selgub ülemkirikueestseisja parun Loewenwolde poolt 1786. aastal läbi viidud kirikuvisitatsiooni protokollist, et kihelkonna koolimaja polnud korras, koolmeistriks 70-aastane köster, ja mõisnikud teatasid, et kolme kooli on raske ülal pidada. Ka Erxleben pooldas väiksemat koolide arvu.⁵²

Erxlebenile järgnes õpetaja kohustes Johann Adam Grossenbach, kes oli lõpetanud Jena ülikooli usuteaduskonna. Ta sai oma vaimuliku ordinatsiooni 1786 ja asus seejärel tööle Rõngu Mihkli koguduse õpetajana. Eduard Philipp Körber iseloomustas Grossenbachi kui hoolsat ja korrektsest meest, kes oli oma koguduse poolt armastatud ja tuntud oma hea jutlustamisoskuse poolest.⁵³ Tema õpetajaks oleku ajal ehitati aastatel 1792–1796 kirikule torn, mille kuju on säilinud tänapäevani.⁵⁴ Kahjuks Grossenbach suri juba 1801. aastal. 18. sajandil oli Rõngus kokku kaheksa õpetajat – osa varakult surnud ja teised peale lühiajalist teenistust Rõngus läinud edasi uutesse teenistustesse. Selline pidev vaimulike vahetumine ei mõjunud kiriku arengule ja suhetele kohaliku rahvaga hästi. Paljude ettevõetud tööd jäid pooleli ning uus õpetaja pidi alustama taas enda tõestamise ja koguduse poolehoidu võitmisega. Nii oli kannatajaks kohalik rahvas.

3.2. 19. saj. algusest kiriku ümberehitamiseni (1801–1901)

1804. aastast seati Suure-Rõngu mõisas sisse vakuraamat, mille abil lootis talurahvas enda elu kergenemist. Sealsetest arvudest võib näha, et 1804. aastal tuli Suure-Rõngu mõisas teha talunikel 1405 teopäeva, mis oli küll veidi väiksem arv kui naabermõisates Udernas ja Soontagas. Lisaks tööpäevadele oli muidugi rahvas

⁵¹ *Erxleben, Heinrich Andreas.*

https://www.ester.ee/search~S1*est/X?searchtype=a&searcharg=Erxleben%2C%20Heinrich%20Andreas&searchscope=1&SORT=DZ&extended=0&SUBMIT=OTSI (1.05.2016)

⁵² REBANE, 1938. Lk. 28-29.

⁵³ REBANE, 1938. Lk. 46-47.

⁵⁴ *Rõngu kirik : Ajalugu.* <http://www.rongukirik.ee/ajalugu.html> (1.05.2016)

koormatud ka muude andidega (peamiselt vilja) mõisatele.⁵⁵ Niigi raskele olukorrale lisaks osutusid 1808. ja 1826. aasta suurteks ikaldusaastateks. Neile raskustele lisandus veel 1831. a. Udernas puhkenud koolera, mille tagajärjel suri nädalas üle 20 inimese. Rahvast kimbutasid ka muud haigused.⁵⁶ 1830. ja 1831. aastal toimusid suured sõjaväe läbimarsid, Rõngu kihelkonna läbis üle 20 000 sõjamehe. See tõi taas endaga kaasa palju kannatusi kohalikele – sõdureid tuli majutada, varustada neid toidu ja öömajaga, levisid suguhaigused.⁵⁷ 1816 võeti vastu ja 1819. aastal hakkas kehtima Liivimaal talurahvaseadus, millega kaotati siinsetel aladel pärisorjus. Nüüdsest võis ka talurahvas omada maad ja kasutusele tuli rahas makstav rent mõisnikele. See aga ei toonud rahvale loodetud heaolu, vaid pigem isegi tekitas ebakindlust juurde. Sama talurahvaseadusega anti maarahvale perekonnanimed. Rõngus said inimesed enamasti eestikeelsed nimed. Siinkandis ei olnud levinud ka halvustavate perekonnanimede panek. Liivimaal 1819. a. kehtima hakanud talurahvaseadusega loodi vallad, mis allusid mõisnikele. Nii tekkisid Rõngu kihelkonda Kirepi, Suure-Rõngu, Väike-Rõngu, Uderna ja Valguta vald ning lisaks neile veel kirikuvald.⁵⁸

1801. aastal tuli Rõngu kirikuõpetajaks Alexander Magnus Karl Lenz, kes oli sündinud Tarvastus. Ta õppis usuteadust Halle ja Göttingeni ülikoolis. Lenz ordineeriti 1801 õpetajaks ja ta asus tööle Rõngu, kuhu jäi kuni surmani 1819.⁵⁹ Tema isa Friedrich David Lenz oli Tarvastu Peetri koguduse õpetaja ning Tartu Jaani koguduse ülemõpetaja. Samuti töötas ta Tartu ülikoolis esimese akadeemilise eesti ja soome keele lektorina.

Talle järgnes 1820. a. Carl Heinrich Constantin Gehewe, kes oli Õpetatud Eesti Seltsi asutajaliige ja seltsi esimene esimees ning mitmete eestikeelsete kooliraamatute autor. Lõpetanud Tartus gümnaasiumi, asus ta õppima Tartu Ülikooli usuteaduskonnas. Oma vaimuliku ordinatsiooni sai ta 1820. a. ja oli Rõngu Mihkli koguduse õpetaja aastatel 1820–1831. Hiljem töötas Tartu Jaani koguduse (eesti pihtkonna) ja Tartu Maarja koguduse õpetajana.⁶⁰

Gehewe oli eestisõbralik ja andis välja mitmeid vaimulikke raamatuid ja õpikuid ning aitas toimetada kalendrit „Tarto- ja Wörro-ma rahwa Kalender ehk Täht-ramat 1840“.

⁵⁵ EAA. 567.2.373 15.09.1804 - Wackenbuch des Privatgutes Gross-Ringen.

⁵⁶ TIIDEBERG, 2006. Lk. 20.

⁵⁷ REBANE, 1938. Lk. 36.

⁵⁸ TIIDEBERG, 2006. Lk. 19-20.

⁵⁹ *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*, 1977. S. 317.

⁶⁰ *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*, 1977. S. 233.

Friedrich Ernst Moritza töö Rõngu koguduse õpetajana mingeid erilisi jälgi ei jätnud. Oli ta ju ametis vaid aastatel 1831–1838. Moritz oli õppinud teoloogiat Tartus ja jätkas hiljem filosoofiaga Berliinis.⁶¹ Ta oli nagu tema eelkäijadki salliv vennastekoguduse osas. Ka tema vanaisa Johann Christian Friedrich Moritz oli olnud Rõngu õpetajaks.

Kirik oli 1831. aastal väga kehvast seisusest – käärkambri võlv ja üks sein olid kokku kukkumas, aknad, põrand ning pingid lagunened, vihm sadas sisse. Koguduse olla olnud küll usuasjades tubli, armastanud laulda ja tundnud huvi ka laiemalt kultuuri vastu. Tänu maanteedeäärsele asukohale olid siiski levinud vargused ja haigusi levis rohkem kui naaberasulates.⁶² Suve saabudes tehti algust kiriku korrastamisega. 1834. aastal ehitati orelimeister Kessleri poolt uus orel, mis läks maksma 1500 ruba. Organisti kohusetäitjaks oli kohaliku köstri abi Johan Reidolf. Uus orel mõjutas positiivselt kirikuskäimist. Juba 1835. aastal asutati Hellenurme koolmeistri poeg Johan Sass Rõngu koguduse juurde laulukoori. Kiriku korrastustööd jätkusid, kuid väga visalt. Talurahval olid peal suured koormised seoses kiriku ja Kuigatsi postijaama ehitusega ning lisaks oli põua tõttu viljasaak ikaldunud. Sisseränne Rõngu kihelkonda suurenes peamiselt Pärnu- ja Viljandimaalt ja vähemal määral ka Lätist.⁶³

Sellised karmid olud muutsid rahva seas üha populaarsemaks vennastekoguduse, mis oli oma loomult rahvale lähedasem. Rõngus sai vennastekoguduse liikumine tugevalt jalad alla. Juba aastal 1808 oli Raigaste külla Käoste tallu rajatud vennastekoguduse palvemaja. 19. sajandi alguses oli kiriku ja mõisate läbisaamine hernhuutlastega hea. Mitmed õpetajad olid seda soosinud (eriti Friedrich Ernst Moritz). 1828. aastaks oli vennastekoguduse liikmete arv Rõngus tõusnud juba neljasajani.⁶⁴ 1832. a. kirikuseadusega püüti vennastekoguduse liikumist piirata ning keelati erapalvetundides sakramentide jagamine ja ettekanded. Kirikuõpetajad soovisid endale suuremaid õigusi kihelkondades asuvate palvelate juhatustes. Põhimõtteline võitlus vennastekogudustega toimus Liivimaal 1848–1853. Nende poolt kardeti kiriku lõhestamist, üldist ebastabiilsust ja et nad annavad rahvale

⁶¹ *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918, 1977*. S. 347.

⁶² REBANE, 1938. Lk. 36.

⁶³ REBANE, 1938. Lk. 37.

⁶⁴ TIIDEBERG, 2006. Lk. 20.

liiga suured õigused enda ja teiste usuelu korraldamisel. Selle võitluse etteotsa tõusis tolleaegne Rõngu Mihkli koguduse õpetaja praost Christiani.⁶⁵

Arnold Friedrich Christiani sündis Moostes 1807. Ta õppis Tartus gümnaasiumis ja aastatel 1826–1829 Tartu ülikooli usuteaduskonnas. Töötas peale ülikooli lõpetamist koduõpetajana Soomes ja aastatel 1834–1838 oli ta Girgensohni õppeasutuses Tartus tööl õpetajana. Christiani ordineeriti kirikuõpetajaks 1838. a. Riias. See järel astus ta teenistusse Rõngu Mihkli koguduse õpetajana, olles aastatel 1850–1853 ka Võru praostkonna praostiks. Ta võttis osa selliste komisjonide tööst nagu liturgiakomisjon (1849), vaestehoolekandekomisjon (1850), katekismusekomisjon (1855) ja abieluseaduse komisjon. Peale Rõngust lahkumist asus Christiani 1853 ametisse Tartu ülikoolis praktilise usuteaduse professorina. Sel ajal teenis ta ka Tartu ülikooli koguduse vaimulikuna. Alates maist 1865 oli ta Liivimaa kindralsuperintendent ja Liivimaa konsistooriumi asepresident. Ta oli ka baltisaksa korporatsioon Livonia liige. Christiani suri 1886. aastal Riias.⁶⁶

Christiani teenimise ajal olid vennastekoguduse mõjud Rõngus väga tugevad, kuid osava taktikuna õnnestus tal see liikumine suruda kiriku poolt juhitavaks. Üldiselt õnnestus see rahumeelsel teel. Küll on teada üks vahejuhtum, kus Christian püüdis segada hernhuutliku taustaga kihelkonnas elutsenud ja tegutsenud Christian Friedrich Schmidti matuseid. Nimelt Schmidti viimsel teekonnal kodust Rõngu surnuaeda saatsid rongkäiku vennastekoguduse muusikud, kes olla esitanud vaheldumisi koraale ja laulnud värssse. See aga andis matustele hernhuutliku ilme ja see ei sobinud Christianile mitte.⁶⁷

1844 õpetaja ja kirikueestseisjate (vendade Bruiningite) poolt antud hinnangus kogudusele märgivad nad, et „nisu hulgas leidub ka ohakaid“. Talurahva hulgas olid levinud joomarlus ning vargused. Õnneks olid suuremad kuritööd siiski harvad. Majanduslik seis leiti olevat väga erinev. Veel märgivad nad, et kooliolud on paranenud ja lugemisoskus on 90% rahvast (üle 10-aastaste hulgas). Väike-Rõngu mõisa aladel plaanitud koolmeistritele mõeldud seminari asutamine põllutöö ja talunduse alal jäi ära. Rõngu kihelkonnas oli sel ajal 320 talupidamist ja 6194 elanikku, kellest umbes 300 olid vennastekogudusega seotud.⁶⁸

⁶⁵ SILD, Olaf. *Eesti Kirikulugu*. Tartu: Akadeemilise Kooperatiivi Kirjastus, 1938. Lk. 206.

⁶⁶ *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*, 1977. S. 196.

⁶⁷ PÕLDMÄE, R. Tartu vennastekoguduse palvemaja - eesti muusikakoorige sünnipaik. – *Postimees*, nr. 221, 13.11.1943. Lk. 4.

⁶⁸ REBANE, 1938. Lk. 38.

Võitlusele vennastekogudusega lisandusid probleemid ka pöördumisega vene õigeusku. Talurahva käärimine oli jõudnud tänu kehvadele majandusoludele nii kaugemale, et 1845. aastal algas massiline üleminek vene õigeusku. Loodeti saada paremaid tingimusi ja maad. Suur osa rahvast ei olnud teadlik, mis neid ees ootab. Kohati arvati, et lastes end „keisri alla“ üles kirjutada, võib ikkagi jääda luterliku kiriku liikmeks.⁶⁹ Ka suur osa (21,8%) Rõngu koguduse liikmetest otsustas konfessiooni vahetada. Rohkem üleminejaid oli seal, kus majanduslik olukord kehvem. Soodsalt mõjus ka kirikuõpetaja Christiani tervislikel põhjustel välismaal viibimine.⁷⁰ Õigeusu kogudus asutati Rõngus 1848. aastal ja esialgu kasutati üüriruumi, kuna oma kirikuhoone puudus. 1850 asutati ka õigeusu kihelkonnakool, mis ei jäänud küll püsima.⁷¹ Koguduse omandusse anti Tilga karjamõis. Rõngu Issanda Taevaminemise koguduse kirik sai Tilga külas valmis 1868. aastal ja sinna kuulusid peale Rõngu kihelkonna ka Rannu inimesed. Uus kivikirik asus mõne kilomeetri kaugusel Rõngu alevist ja rahvasuus kutsuti seda lihtsalt Tilga kirikuks. Kõige suurem õigeusku minemise ja kiriku ehitamise vastane oli kohalik luteri õpetaja Körber.⁷²

Ludwig August Immanuel Körber sündis 1808 Võnnu alevikus suurde vaimulike suguvõssa. Ta õppis aastatel 1821–1826 Tartus gümnaasiumis ja järgnevalt 1827–1830 Tartu ülikoolis filoloogiat ja usuteadust. Ta tegutses koduõpetajana Liivimaal ja ordineeriti õpetajaks 1836. Körber teenis enne Rõngu Mihkli kogudusse tulekut aastal 1853 Võnnu Jakobi ning Rannu Püha Martini koguduses. Peale Rõngust lahkumist jäi ta emerituuri ning elas surmani 1892. a. Tartus. Ta oli ka Võru praostkonna koolirevident (alates 1850) ja korporatsiooni Livonia liige.⁷³ Tema teenistuse ajal tehti Rõngu kirikuhoone juures mitmeid muudatusi. 1863. a. püstitati kõrge uusgooti stiilis, diagonaalselt paiknevate tugipiilaritega läänetorn, mille projekteeris Johann Gottfried Mühlenhausen.⁷⁴ 1874 aastal lasti ehitada Tartu oreliehitaja Friedrich Wilhelm Müllverstedtil tänaseni säilinud 16 registriga orel.⁷⁵ 1844. a. oli koolmeister Karl Rossmann alustanud

⁶⁹ SILD, 1938. Lk. 203.

⁷⁰ REBANE, 1938. Lk. 37-38.

⁷¹ Rõngu – Tartumaa : Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. 1925. Lk. 411.

⁷² LAAS, Anu. *Õigeusu kirik Rõngus*.

<https://rongukylad.wordpress.com/koduuurimine/oigeusu-kirik-rongus/> (1.05.2016)

⁷³ *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*, 1977. S. 301.

⁷⁴ RAAM, Villem. *Eesti arhitektuur*. 4. Tallinn: Valgus, 1977. Lk. 89.

⁷⁵ *Mälestised : 466 Orel, 1874*.

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=466> (1.05.2016)

leerimajas esialgu kuuele lapsele õpetama lugemist, kirjutamist, arvutamist ja piiblitlugu. See oli kihelkonnakooliks, kus õpetati tulevasi koolmeistreid. Aastatel 1846–1851 töötas kool Kirepis. 1875 ehitati leerimaja kõrvale koolihoone kaheaastase kooli jaoks. Alates 1879. aastast muutus kool juba 4-klassiliseks. Samuti hakkas rahvusliku ärkamisaja vaimus tekkima erinevaid kohalikke seltse. Nii loodi Rõngu Mängu- ja Lauluselts, meeskoor ja mitmed instrumentaalansamblid, samuti erinevaid kindlustusseltse.⁷⁶

1882. aastast tegutses Rõngus Aleksandrikooli abikomitee, mida esmakordselt propageeriti ühel 1872. a. toimunud kontserdil. Olla peetud kõne, kus räägiti väga mustades toonides sakslaste suhtumisest maarahvasse. Samuti olla püütud äratada vaimustust Eesti Aleksandrikooi asutamise osas. Saksameelne kirikuõpetaja Körber tegi kõnelejale sellise kirgliku kõne eest tugeva noomituse ja edastas Tartu Sillakohtule kaebuse antud sündmuse osas ning palus tulevikus kontsertidel igasugused kõned keelata. 1892. aastal oli Rõngu Aleksandrikooli abikomiteel juba 18 toetajaliiget, kes iga-aastast maksu tasusid.⁷⁷

Peale Körberi lahkumist Rõngu Mihkli koguduse vaimuliku kohalt asus sellesse ametisse Benjamin Hermann Karl Hesse. Hesse sündis Paides maakonnaarsti Carl Hermann Hesse perekonnas 1854. aastal. Õppis Paide kreiskoolis ja Pärnu gümnaasiumis ning jätkas õpinguid Tartu ülikooli usuteaduskonnas aastatel 1875–1878. Oli prooviaastal Sangaste, Laatre ja Rõngu koguduses. Ta ordineeriti 1879 Tartus õpetajaks ja töötas 1879–1880 Võru praostkonna vikaarõpetajana. 1880–1888 oli teenistuses Rõngu Mihkli koguduses. Rõngust lahkudes läks ta tööle Tallinna ja edasi Berliini, kus suri 1910. a.⁷⁸ Tema vennapoeg oli muide tuntud saksa poet ja kirjanik Hermann Hesse, Nobeli kirjandusauhinna laureaat. Hesse jätkas Rõngu koguduse juhtimist Körberi vaimus, olles sallimatu õigeusu kiriku suhtes, mistõttu sai talle osaks mitmeid avalikke kaebusi. Rõngust ta lahkuski Tallinna tänu tema ümber koondunud pingetele.

Sajandilõpp oli Rõngu inimestele lootustandev. Õitsele löi kultuurielu – asutati mitmeid laulu- ja pillimänguseltse, tööle hakkas orkester, koos käis meeskoor, korraldati näitemänge ja puhkeõhtuid. 1883. aastast on Rõngus olnud oma arst ja 1884 avati esimest korda Rõngus apteek. Valda oli asutatud mitmeid kindlustusseltse ja

⁷⁶ *Rõngu Keskkool : Ajalugu.* <http://www.rongu.edu.ee/?page=171> (1.05.2016)

⁷⁷ REBANE, 1938. Lk. 41.

⁷⁸ *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918, 1977.* S. 266.

1885 loodi Rõngu Tuletõrje Selts. 1884 peeti Rõngus suurejooneliselt Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näitus. Rõngu Mihkli koguduse surnuaeda (rajatud 1811) laiendati 1891. aastal.⁷⁹ Võib öelda, et sajandi teisel poolel osaks saanud venestamine ei olnud Rõngus väga vilja kandnud. Seevastu aga rahvuslikust ärkamisest hoogu saanud vaimuelu aga küll. Kirik oli oma tähtsust kihelkonnas siiski pigem kaotanud. Mitmed kirikuõpetajad olid olnud küll tagurlikud ja rahva soovidega mitte kaasa läinud. Samuti mängis suurt rolli ka sajandi keskel toimunud õigeusku minek ning vennastekoguduse populaarsuse kasv. Viimane oli küll mõjunud hästi rahva haridus- ja kultuurielule. Nad olid ettevõtlikud ja ärksa loomuga, võtsid osa rahvuslikust liikumisest ja arendasid kohalikku majanduselu. 1900. aastal hakkas koos käima lugemisring, mis oli aluseks hiljem loodud raamatukogule.

Sajandivahetus tõi Rõngu kiriku ellu suuri muutusi – 1889 oli tulnud kogudusse uus vaimulik Winfried Hansen, kes korraldas põhjaliku kiriku ümberehituse.

4. Uue hoone valmimisest Eesti iseseisvuse kaotamiseni (1901–1940)

Winfried Martin Hansen sündis 1860. aastal Paistus, kus tema isa Woldemar Adolf Hansen pidas Paistu Maarja koguduse õpetaja ametit. Õppis Tartu ja Viljandi gümnaasiumides ja aastatel 1880–1886 Tartu ülikooli usuteaduskonnas. Ta oli peale ülikooli koduõpetajaks Muuga mõisas ja prooviaastal Helme Maarja koguduses õpetaja Ernst Behse juures abiliseks. Hansen ordineeriti 1887 Tartus õpetajaks. Seejärel oli ta Helme Maarja koguduse ja Taagepera Jaani koguduse adjunktõpetaja. Järgnevalt 1887–1888 oli ta adjunktõpetajaks ja aastatel 1888–1889 vikaarõpetajaks Kolga-Jaani Johannese koguduses. 1889 asus tööle Rõngu Mihkli koguduse õpetajana.⁸⁰ Samaaegselt oli ta ka Võru praostkonna vaimulik koolirevident. Rõngus jätkas ta H. Hesse valitud õigeusuvastasel suunal. Selle eest oli ta isegi aastal 1893 kolmeks kuuks vaimulikuametist kõrvaldatud ehk suspendeeritud. Hanseni süüdistati selles, et ta viis läbi kiriklikke talitusi neile, kes olid õigeusu kirikus pettunud (rekonvertiitidele), see aga ei meeldinud võimudele. Pärast pausi naasis ta oma ametikohale.⁸¹

⁷⁹ TIIDEBERG, 2006. Lk. 139.

⁸⁰ *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*, 1977. S. 255.

⁸¹ LOOTSMA, E. Rõngu koguduse end. õpetaja Winfried Martin Hansen suri. –

Oma energilisuse ja teotahte poolest tuntud Hansen võttis ette suure kiriku ümberehituse. Sajandivahetuseks oli Rõngu kihelkonnas umbes 8000 elanikku ja nendest 6000 luterlast. See aga oli suur arv ja kogudus vajab suuremat ja korralikumat kirikut.⁸² Kirikule tegi uue projekti baltisaksa päritolu arhitekt Rudolf von Engelhardt ja kogu tegevust juhtis ehitusmeister J. Hoppe. Ümberehituse käigus tehti kiriku külge risthoone ehk transept. Kooriruum ja pikihoone idaosa lammutati ning nende asemele ehitati uus ja avar idaosa. Uus võimas ruum koosneb empooridega varustatud transeptilaadsest laiendusest ning hulknurkselt lõppevast altariosast. Selle põhja- ja lõunaküljele lasti ehitada käärkamber ja veel mõned abiruumid. Kiriku lääneküljele lisati trepikojad pääsuks torni ja oreliväärile. Engelhardti kavandatud interjööris domineerib silindervõlvikujuline puitlagi. Fassaadid said uue uhke neogooti kujunduse.⁸³

Samal perioodil (1901. a.) on valminud ka Dresdeni meistri L. Otto altarimaal „Kolgata“ (hilisemalt nimetatud ka „Kristus ristil“), mille alumises osas tartukeelne kirjakoht Johannese evangeeliumist „Täüdetu om“ (Jh. 19,30).⁸⁴ Kiriku vitraažid akendele telliti 1900 Riia meistritelt.⁸⁵ Täiesti uue ilme saanud Rõngu kiriku õnnistas sisse 1901. aasta sügisel Võru praost Johann Georg Schwartz.⁸⁶

Hansen oli võtnud eelnevaist õpetajaist kasutusele uue taktika, nimelt püüdis ta olla igati rahvameelne, toetades seltside tegevust ja tegeldes noorsooga, olles ise igati eeskujuks. Uus ja uhke kirikuhoone tõmbas küll rahvast ligi, kuid Rõngu oli piirkonnas oma tähtsust siiski märgatavalt kaotanud. Pauluperast, Elvast ja Pukast olid saanud alevikena uued keskused, kus asusid 19. sajandi lõpul valminud raudtee peatuspunktid. Rõngu koos kiriku ja selle ümber asetseva alevikuga jäi nüüdsest rohkem vaid Rõngu valla keskuseks.⁸⁷

1905. aastal toimunud rahvarahutused võimude vastu möödusid Rõngu kandis küllaltki rahulikult. Vallavolikogud nõudsid eestikeelse õpetuse sisseviimist, peeti kõnesid, väljendati oma vastuseisu mõisnike rendi- ja maakasutamise tingimuste üle ja lõhuti ka mõned keisri pildid. Mitmel pool Läti aladel olid revolutsionäärid

Eesti Kirik, nr. 14, 2.04.1936. Lk. 3.

⁸² Kodumaalt. – *Postimees*, nr. 22, 28.01.1899. Lk. 3.

⁸³ RAAM, 1977. Lk. 89.

⁸⁴ *Mälestised : 412 Altarimaal "Kristus ristil", L. Otto, 1901.*

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=412> (1.05.2016)

⁸⁵ *Rõngu kirik : Ajalugu.* <http://www.rongukirik.ee/ajalugu.html> (1.05.2016)

⁸⁶ Kirik ja kool. – *Eesti Postimees*, nr. 47, 22.11.1901. Lk. 3.

⁸⁷ REBANE, 1938. Lk. 42.

tunginud kirikutesse ja seal omavolitsenud ning puhastanud kirikut igasugusest „mõisa rämpsusust“ ning sarnaseid nõudmisi esitati ka Eestis. Ka Winfried Hansen kartis nii laastamiste kui ka enda julgeoleku pärast. Seetõttu lasi ta 30. juunil 1905 kirikusse kokku kutsuda kogu kihelkonna vallavanemad ja kiriku vöormündrid. Alguses pakkus kirikuõpetaja kõigile alkoholi ja suupisteid ning seejärel tutvustas ta oma kokkukutsumise põhjust. Nimelt teatas ta, et on alust karta väljastpoolt kihelkonda tulevaid mässajaid, kes võivad püüda kirikut rüüstada. Hansen arvas, et oleks tark kindlustada kirik relvastatud valvega. Külalised, keda oli hästi vastu võetud, ei julgenud sellele vastu vaielda. Ainult Hellenurme vallavanem olla pärinud, et ega pastor ei mõtle ründajate all revolutsiooniliste vaadetega talupoegi. Mõisnikud pidid muretsema revolvreid ja püsse, et kindlustada kiriku turvalisus. Lepiti kokku, et igal pühapäeval hakkab kirikus viibima 35 relvastatud meest. Selline kokkulepe pandi kirja ka protokollis ja alla kirjutasid kõik peale Hellenurme vallavanema. Peale koosolekut asi aga unustati ja kiriku valvamisest loobuti.⁸⁸ Üheks põhjuseks, miks 1905. a. revolutsioon ei olnud Rõngule nii raske kui paljudes muudes kohtades, oli Suure-Rõngu mõisa omaniku Konrad von Anrepi sõbralik suhtumine maarahvasse. (Anrepite suguvõsa kätte oli Suure-Rõngu mõis läinud 1875 ja oli seda kuni 1919 toimunud sundvõõrandamiseni.)⁸⁹ Anrep takistas energiliselt karistussalkade sissetoomist kihelkonda ja tänu talle ei antud ka kedagi välja mujal karistuse kandmiseks. Õnneks jäi Rõngu kirik siiski 1905. a. revolutsiooni käigus rüüstamata ja suuremad sõdimised kihelkonnas jäid olemata.

Õpetaja Hansen kaebas mitmetes kirikuaruannetes, et rahvas ei taha kirikus käia, kuid pidudel on saalid alati rahvast täis. Indu olid vähendanud nii 1905. aasta sündmused kui ka üldine uudne poliitiline situatsioon. Kuni I maailmasõja alguseni oli Rõngu koguduses rahulik aeg ja tegeldi tavapärase kiriklike toimingutega.⁹⁰ Kohe sõja alguses 1914. aastal aga õpetaja Hansen vangistati ja saadeti koos veel kahe kirikuõpetajaga asumisele Siberisse – Tomskisse. Seda põhjusel, et ta oli mitte aksepteeritavalt väljendanud ennast Vene sõjaväe aadressil. Ta vabanes sealt 1917 ja tuli tagasi Rõngu ning asus taas teenistusse, sest koguduse õpetaja ametikoht oli vakantne.⁹¹

⁸⁸ AITSAM, Mihkel. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. Tartu: Ilmamaa, 2011. Lk.263-264.

⁸⁹ *Rõngu ehk Suure-Rõngu mõis*. <http://www.mois.ee/tartu/rongu.shtml> (1.05.2016)

⁹⁰ REBANE, 1938. Lk. 50.

⁹¹ LOOTSMA, *Eesti Kirik*, nr. 14, 2.04.1936. Lk. 3.

24. novembril 1918 alanud Vabadussõda tõi taas Rõngu kirikule rasked ajad. Kui 1917 ja 1918 olid möödunud Rõngus suhteliselt rahumeelselt, siis 1919. aasta algas piirkonnas kohe ägedate võitlustega. Juba 9. jaanuari varahommikul vahistati venelaste poolt koguduse õpetaja Hansen ja toimetati koos mitmete teiste vaimulikega Tartu Krediidikassa keldrisse. Ta mõisteti surma, kuid otsust ei jõutud täide viia. Hansen vabastati 14. jaanuaril koos umbes 200 vangistatuga. Seejärel naasis ta oma tööpostile Rõngu.⁹² Krediidikassa keldris mõrvati aastatel 1915-1916 Rõngu Issanda Taevaminemise kirikus preestrina töötanud Püha Mihhail, kodanikunimega Mihhail Bleive (1873–1919), kes kuulutati 2000. a. pühakuks.⁹³ 17. jaanuaril olid alanud lahingud ka Rõngu vallas, millest ägedamad peeti Rõngus, Uderna ja Valguta mõisa ümbruses ning Kirepe kõrtsi juures. Rõngu vabastati lõplikult 25. jaanuari lõunaks.⁹⁴

Veel üks sõda oli jätnud oma jälje – kannatanud olid talud, mõisad, kirik ja muidugi inimesed. Punase terrori ohvriks langes ka õpetaja Hanseni poeg Burchard-Conrad Hansen.⁹⁵ Kirikuhoone oli küll alles, kuid taas lahingutes tabamusi saanud, mis ei olnud sel korral siiski õnneks väga drastilised. Veel 1924. aastal kirjutas Postimees, et kiriku katus on sõjas kuulidest nii tugevalt kannatada saanud, et vesi jookseb otse sisse ja nüüd viimaks on seda siiski remontima asunud. Muu hulgas märgitakse ka seda, et surnuaed on veidi maad juurde saanud.⁹⁶ Kohe peale Vabadussõja lõppu sooviti avada ka Rõngus ausammas hukkuuile ja 1922. a. korjanduse käigus koguti selleks umbes 180 000 marka. Kahjuks jäi asi toppama ja alles 1932 moodustati Vabadussõjas Langenute Mälestamise Komitee ja selle töö kandis vilja. Korraldatud võistlusel tuli esikohale Voldemar Melniku kavand ja selle järgi valmistas monumendi skulptor Aleksander Eller. Mälestussambale pandi kirja 47 Rõngu kihelkonnast pärit hukkuu nime (1995. a. taasavatud monumendile lisati veel üheksa).⁹⁷ Nurgakivi pandi mälestussambale 15. juulil 1934. Seda olid õnnistama tulnud lisaks kohalikule õpetajale W. Hansenile Tartust ka Arthur Võõbus ja Theodor Bleive. Rõngu vabadussammas avati pidulikult Kaarel Eenpalu osalusel 30. septembril 1934.⁹⁸

⁹² LOOTSMA, *Eesti Kirik*, nr. 14, 2.04.1936. Lk. 3.

⁹³ LAAS, Anu. *Õigeusu kirik Rõngus*.

<https://rongukylad.wordpress.com/koduuurimine/oigeusu-kirik-rongus/> (1.05.2016)

⁹⁴ TIIDEBERG, 2006. Lk. 24-25.

⁹⁵ ORUPÖLD, Jüri. *Minu Rõngu : Vabadussõja monumentide lugu*. Rõngu: J. Orupöld, 2015. Lk. 42

⁹⁶ Rõngu kiriku parandamine. – *Postimees*, nr. 202, 30.07.1924. Lk. 4.

⁹⁷ ORUPÖLD, 2015. Lk. 7.

⁹⁸ TIIDEBERG, 2006. Lk. 25.

Õpetaja Hansen lahkus ametist 1935. a. kevadel ja läks elama Tartusse, kus ta ka 27. märtsil 1936 suri. Hansen maeti kahe päeva pärast koguduse poolt Rõngu kalmistule.⁹⁹ Winfried Martin Hansen jääb Rõngu ajalukku kui kõige kauem ametis olnud kirikuõpetaja (kokku 46 aastat). Tema käe all sai kirik uue välisilme ja interjööri, mis on tänaseni säilinud. Samuti valati ja paigaldati Hanseni teenistuse ajal kirikule uus kell. Eelmine, Tallinnas vasest valatud kell oli pärit aastast 1799 ja asub praegu Anna kirikus. Uus kell valati Tartus AS Teguri vabrikus ja läks kogudusele koos paigaldusega maksma 650 krooni. Kell pühitseti Rõngu kirikus 21. detsembril 1930.¹⁰⁰

Hanseni järeltulijaks sai Ernst Lootsma (eestistas nime 1937, end. Lootsman¹⁰¹), kes sündis 1. oktoobril 1908 Narva-Jõesuus. Ta lõpetas aastal 1928 Tallinna Linna Poeglaste Humanitaargümnaasiumi ja jätkas oma õpinguid Tartu ülikooli usuteaduskonnas, mille lõpetas aastal 1934. Lootsma oli prooviaastal Pilstvere Andrease koguduses ja Tartu ülikooli koguduses professor Johan Kõppu juures. Ta ordineeriti piiskop Hugo Bernhard Rahamägi poolt õpetajaametisse 14. aprillil 1935 Tallinna Toomkirikus.¹⁰² 15. detsembril 1935 valis Rõngu Mihkli kogudus ta oma õpetajaks. Lootsma abiellus 30. oktoobril 1938 Rõngu kirikus Karin Bretiga ja laulatustalituse viis läbi praost Johannes Lauri Otepäält.¹⁰³ Noor mees sai kogudusega kohe head suhted, mis võimaldasid tal teenida kuni aastani 1944, mil ta lahkus Saksamaale. Pärast sõda oli ta mitmete Välis-Eesti koguduste hingekarjaseks. Ta suri 16. aprillil 1991 Londonis.

Lootsma ajal toimus kuni 1940. aastani Rõngu koguduses rahulik ja tavapärase kiriklik tegevus – inimesi ristiti, laulatati, maeti ja käidi leeris. 17. juulil 1938 tähistati suurejooneliselt Rõngu kihelkonna ja kiriku 525. aastapäeva. Sel puhul toimus pidulik juubelijumalateenistus, kus teenisid lisaks Rõngu enda õpetajale praost Johannes Lauri ja Urvaste endine õpetaja Jaak Valk. Juubeli puhul ilmus Rõngu koguduse väljaandel Hugo Rebase uurimus „Lühike ülevaade Rõngu kihelkonna minevikust“.¹⁰⁴

⁹⁹ LOOTSMA, Eesti Kirik, nr. 14, 2.04.1936. Lk. 3.

¹⁰⁰ Rõngu kirik saab uue kella. – *Postimees*, nr. 337, 11.12.1930. Lk. 6.

¹⁰¹ Tartumaalt : Rõngu koguduse õpetaja eestistab nime. – *Postimees*, nr. 330, 5.12.1937. Lk. 7.

¹⁰² VEEM, Konrad. *Eesti vaba rahvakirik : Dokumentatsioon ja leksikon*.

Stockholm : Eesti Vaimulik Raamat, 1990. Lk. 424.

¹⁰³ Piiskoplik wikaar laulatas Rõngu pastorit. – *Postimees*, nr. 296, 1.11.1938. Lk. 6.

¹⁰⁴ LOOTSMA, Eesti Kirik, nr. 14, 2.04.1936. Lk. 3.

Ühe suurema sündmusena võib ehk veel välja tuua Rõngu enamlastest vabastamise 20. aastapäeva tähistamise 22. jaanuaril 1939, mil toimusid rongkäik, hukkunute mälestamine vabadussõja ausamba juures ning jumalateenistus kirikus. Teenistuse viis läbi õpetaja Lootsma ja rahvast oli kirik pilgeni täis.¹⁰⁵

Eesti iseseisvuse periood oli Rõngu Mihkli kirikule üks kergemaid, oli saavutatud kindel positsioon kogukonnas, kirikuhoone oli heas seisukorras, kogudus kasvas ja kõik toimis. Rõngut ja tema kirikut ning kogudust aga ootasid ees taas väga karmid ajad – sõda, küüditamised, repressioonid ja pikk okupatsioon.

¹⁰⁵ Rõngus ja Udernas pühitseti 20. vabastamispäeva. – *Postimees*, nr. 22, 23.01.1939. Lk. 5.

Kokkuvõte

Selle bakalaureusetöö eesmärk on anda kronoloogiliselt ülesehitatud ülevaade Rõngu Mihkli kiriku ja koguduse ajaloost aastatel 1413–1940. Olen uurinud antud teemat käsitledes üldist ajaloolist konteksti, pöörates tähelepanu Rõngu kirikule kui kihelkonna keskpunktile.

Esimeses töö osas käsitlesin Rõngu kiriku ja kihelkonna sünni esmamainimisest Rootsi aja alguseni. Tänu paavst Johannes XXIII poolt antud indulgentsile on meile teada, et juba aastal 1413 oli kirik Rõngus olemas. Kihelkond on tõenäoliselt loodud 1340 aasta paiku. Liivi sõda mõjus piirkonnale laastavalt – elanikkond vähenes tunduvalt ja inimeste seas valitses vaesus. Poola-aegsetes kirikuvisitatsiooniprotokollides pole Rõngu kirikut märgitud ja sellest võib järeldada, et kirik oli Liivi sõjas hävinud. Poola ajal oli Rõngu jesuiitide piirkondlikuks keskuseks ja see periood mõjus Rõngule kosutavalt.

Teises uurimustöö osas vaatlesin kiriku ja koguduse elu Rootsi ajal aastatel 1625–1710. See oli ka tegelik evangeelse kiriku algus Rõngus. Perioodi algusest on teada järjepidevalt kuni tänaseni Rõngus teeninud vaimulike nimed. Esimeseks teadaolevaks õpetajaks oli Caspar Lessius. Kokku oli Rootsi ajal Rõngus seitse hingekarjast. Elanikkond kasvas jõudsalt ja sellesse aega jääb ka Rõngu esimese kooli avamine.

Kolmas osa on uurimustöö kõige mahukam ja jaotatud kaheks hõlmates 18. ja 19. sajandit. Sel perioodil töötas Rõngus kokku 13 vaimulikku. 18. sajand oli justkui taastumissajand eelnevatest suurtest sõdadest mida olid saatnud näljahäda ja katk. Kirikut taastati ja remonditi mitmel korral. 19. sajand tõi suuri muutusi Rõngu usuellu – tekkisid rahva seas populaarne vennastekogudus ja sajandi keskel toimus suur üleminek vene õigeusku. Viimast perioodi Rõngus iseloomustavadki keerulised suhted vennastekogudusega ja võitlus õigeusu levikuga.

Viimane, neljas osa vaatleb aastaid 1901–1940. Esmalt käsitlesin Rõngu kiriku ümberehitust ja seda, milliseid muudatusi hoones tehti. Sellel ajal ümberehitatud kirik on säilinud tänaseni. 1901. aastast pärineb ka praegugi kirikus olev altariumaal. Sellesse aega jääb ka õpetaja Winfried Hanseni töö koguduses. Hansenit võib pidada üheks kõige olulisemaks vaimulikuks Rõngu Mihkli koguduses, oli ta ju ka teenistuses kõige pikemalt – 46 aastat. Neljandas osas uurisin ka 1905.

aasta revolutsiooni ja Vabadussõja mõju kirikule. Iseseisvusperiood oli Rõngu kiriku jaoks rahuaeg – kirik oli valmis ja kogudus arenes.

Uurimustööst võib järeldada, et Rõngu kirik on olnud kogu kihelkonna tugisammas ja mõjutanud tugevalt kohaliku koguduse haridus- ja kultuurielu. Tihti vahetunud õpetajad on muutnud koguduse elu killustatuks. Võimatu on alahinnata kirikule palju kannatusi toonud maanteede sõlmpunktis paiknemist.

Rõngu kirikul on olnud pikk, enam kui kuuesaja-aastane kannatusterohke ajalugu, mille käekäiku on oma panuse andnud paljud värvikad isikud. Võime tunda rõõmu, et vaatamata katsumusterohkele minevikule, on Rõngu Mihkli kirik ja kogudus alles ka täna.

Allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Eesti Ajalooarhiiv 567.2.373 15.09.1804 - *Wackenbuch des Privatgutes Gross-Ringen*.

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv, fond 200, mapp 12:1, 26 (a-6) – *Rõngu khk*.

Kirjandus

AITSAM, Mihkel. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*.

Tartu: Ilmamaa, 2011.

Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918. Köln; Wien: Böhlau, 1977.

Eesti Biograafiline Leksikon. Tartu: K./Ü. Loodus, 1926–1929.

ORUPÕLD, Jüri. *Minu Rõngu : Vabadussõja monumentide lugu*.

Rõngu: J. Orupõld, 2015.

RAAM, Villem. *Eesti arhitektuur*. 4. Tallinn: Valgus, 1977.

REBANE, Hugo. *Lühike ülevaade Rõngu kihelkonna minevikust*.

Rõngu: Rõngu kogudus, 1938.

Rõngu – Tartumaa : *Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus*.

Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, 1925. Lk. 319-415.

SILD, Olaf. *Eesti Kirikulugu*. Tartu: Akadeemilise Kooperatiivi Kirjastus, 1938.

TIIDEBERG, Aksel. *Rõngu aastarõngad*. Rõngu: Rõngu Vallavalitsus, 2006.

VEEM, Konrad. *Eesti vaba rahvakirik : Dokumentatsioon ja leksikon*.

Stockholm : Eesti Vaimulik Raamat, 1990.

Väljavõte Bengt Gottfried Forseliuse aruandest Eestimaa piiskopile Johann Heinrich

Gerthile talurahvakoolide kohta. – Kersti Lust; Enn Küng; Tõnu Tannberg, Tõnis,

Türna. *Ajalooarhiivi varasalvest : Dokumente Eesti ajaloost Rootsi ja Vene ajal (17. – 20. sajandi algul)*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2011. Lk. 167–171.

Elektroonilised materjalid

Erleben, Heinrich Andreas.

https://www.ester.ee/search~S1*est/X?searchtype=a&searcharg=Erleben%2C%20Heinrich%20Andreas&searchscope=1&SORT=DZ&extended=0&SUBMIT=OTSI

(1.05.2016)

LAAS, Anu. *Rõngu : Ajalugu.*

<http://www.valgapraostkond.ee/index.php?op=3&path=R%F5ngu%2FAjalugu>

(1.05.2016)

LAAS, Anu. *Õigeusu kirik Rõngus.*

<https://rongukylad.wordpress.com/koduuurimine/oigeusu-kirik-rongus/> (1.05.2016)

LEPPIK, Anne. *Põgus pilguheit Rõngu kooli ajalukku.*

<http://www.rongu.ee/?page=5> (1.05.2016)

Rõngu ehk Suure-Rõngu mõis. <http://www.mois.ee/tartu/rongu.shtml> (1.05.2016)

Rõngu Keskkool : Ajalugu. <http://www.rongu.edu.ee/?page=171> (1.05.2016)

Rõngu kirik : Ajalugu. <http://www.rongukirik.ee/ajalugu.html> (1.05.2016)

Rõngu Lossimäe pikem lugu. <http://www.rongu.ee/?page=85> (1.05.2016)

Theophil Eichler. <https://www.geni.com/people/Theophil-Eichler/6000000033212878856> (1.05.2016)

Mälestised : 412 Altarimaal "Kristus ristil", L. Otto, 1901.

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=412>

(1.05.2016)

Mälestised : 466 Orel, 1874.

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=466>

(1.05.2016)

Perioodika

Kirik ja kool. – *Eesti Postimees*, nr. 47, 22.11.1901. Lk. 3.

Kodumaalt. – *Postimees*, nr. 22, 28.01.1899. Lk. 3.

LOOTSMA, E. Rõngu koguduse end. õpetaja Winfried Martin Hansen suri. – *Eesti Kirik*, nr. 14, 2.04.1936. Lk. 3.

PÕLDMÄE, R. Tartu vennastekoguduse palvemaja - eesti muusikakooride sünnipaik. – *Postimees*, nr. 221, 13.11.1943. Lk. 4.

Rõngus ja Udernas pühitseti 20. wabastamispäewa. – *Postimees*, nr. 22, 23.01.1939.

Lk. 5.

Rõngu kirik saab uue kella. – *Postimees*, nr. 337, 11.12.1930. Lk. 6.

Rõngu kiriku 525 aasta juubel : Mõnda kiriku ajaloost. – *Eesti Kirik*, nr. 29,

21.07.1938. Lk. 4.

Rõngu kiriku parandamine. – *Postimees*, nr. 202, 30.07.1924. Lk. 4.

Piiskoplik wikaar laulatas Rõngu pastorit. – *Postimees*, nr. 296, 1.11.1938. Lk. 6.

Tartumaalt : Rõngu koguduse õpetaja eestistab nime. – *Postimees*, nr. 330, 5.12.1937.

Lk. 7.

Summary

The research object of this bachelor's thesis is Rõngu St. Michael's Church and its congregation, their history goes back to the Middle Ages. Rõngu Church has been a very important religious and educational center in Southwest of Tartu through its 600 years of history. The church has suffered in many ways and one of the reasons is its location – crossing point of several main roads. I have chosen Rõngu Church because of its interesting and difficult history. The main target of the research is to give an overview of the church from the first time mentioned in 1314 until the Soviet occupation in 1940. The period between the occupation and nowadays also needs researching but it is not a topic of this research. Since now, there has not been published any systematical or academical historical researches about Rõngu St. Michael's Church. Besides giving a systematical historical overview this research also introduces the history of the building the church and the priests who has served there. I have researched the subject through general historical context paying extra attention to the church as a center of a parish.

First part of the writing introduces the birth of Rõngu Church and parish from the first time mentioned until the beginning of the time of Swedish rule. Thanks to the indulgence of the Pope John XXIII, we know that in 1413 the church already existed. The parish was established probably around 1340. The Livonian War had destructive influence over the area – population decreased and there was great poverty among local people. Rõngu Church has not been mentioned in any visiting protocols from the time of Polish rule and because of that it can be assumed that the church was ruined during the Livonian War. In the time of Polish rule, Rõngu was an areal center of Jesuits and this period had a good influence on local people.

The second part gives an overview of the church and the congregation through the time of Swedish rule (1625–1710). This time was the actual beginning of evangelic church in Rõngu. From that period we know consistently all the names of priests who have served there. The first known priest was Caspar Lessius and altogether there were seven priests in the time of Swedish rule. The population increased and the first school in Rõngu Parish was opened in that time.

The third part of the research is the longest and has been divided into two chapters – 18th and 19th century. Through those two centuries thirteen priests served in Rõngu. 18th century was the time of recovery from previous wars, hunger, poverty

and plague. The church was restored and rebuilt several times. Big changes in religious life characterizes the 19th century – very popular Brotherhood Congregational Movement grew and there was a huge transition into Russian orthodoxy. The most important problems for Rõngu Church of that century were increase of the Brotherhood Congregational Movement and fighting against the orthodoxy.

The last, fourth part gives an overview of a period from 1901 until 1940. At first, it introduces the rebuildings and what kind of changes were made in the church house. Those changes are still seen today. In 1901 altar painting was made by a master from Dresden. All those changes were made during the time when Winfried Hansen was serving in Rõngu. He is one of the most important priests in the history of Rõngu St. Michael's Church and his serving time was the longest – 46 years. In this part of writing I also researched the influence of the Revolution of 1905 and the War of Independence to the church. The period of independence was peaceful time for the church – the church house was finished and the congregation was developing.

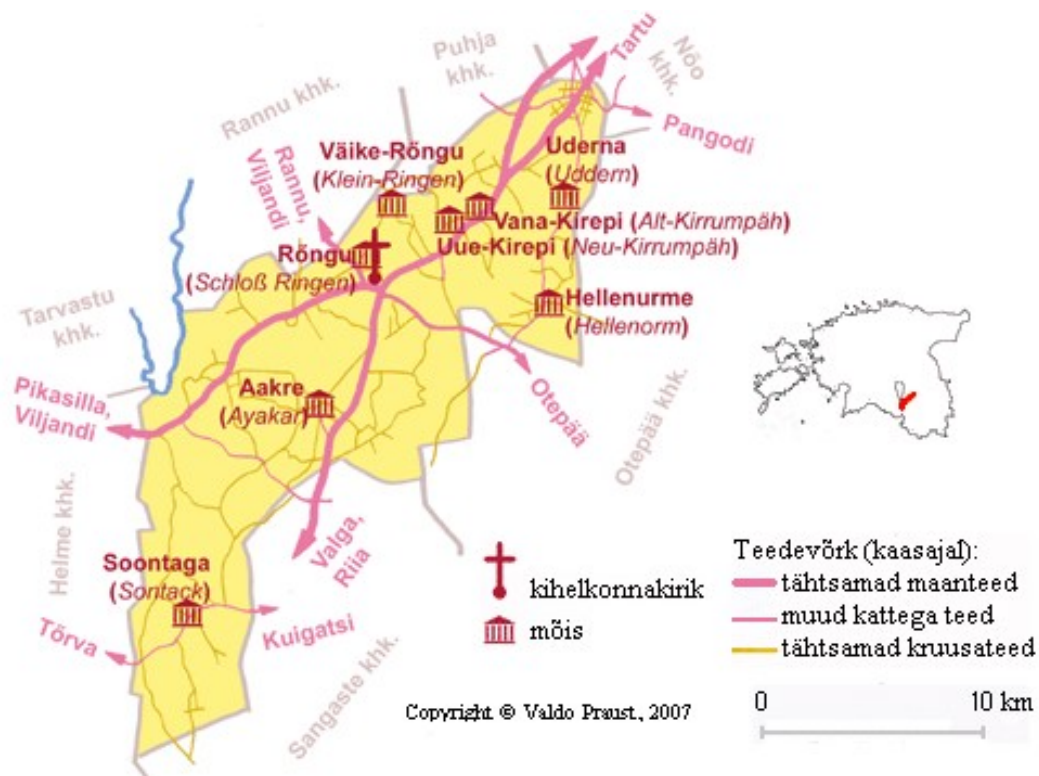
From this research it can be assumed that Rõngu Church has been a very important center of the parish and it has influenced strongly the local education and culture. The priests often changed and that made the church very unstable. It is impossible to unnotice the influence of the location – crossing point of several main roads. Rõngu Church has had a long and difficult history of more than six hundred years influenced by many vivid persons. It is good to know that Rõngu St. Michael's Church and its congregation are still here and active. This research has been composed considering the opportunity to publish an introducing booklet of the church.

Lisa 1. 1626-1944 teeninud õpetajate loetelu

1626–1630 Caspar Lessius
1632–1633 Andreas Lundius
1633–1635 Ertmann Ganze
1635–1657 Olaus Salenius
1661–1683 Svante Borning
1683– 1685 Johann Christoph Weigel
1685–1715 Andreas Stålfot
1715–1740 Theophil Eichler
1741–1760 Heinrich Johann Frost
1760–1765 Johann Conrad Bocris
1766–1772 Joachim Friedrich Petersen
1773–1780 Johann Christian Friedrich Moritz
1780–1785 Heinrich Andreas Erxleben
1786–1801 Johann Adam Grossenbach
1801–1819 Alexander Magnus Karl Lenz
1820–1831 Carl Heinrich Constantin Gehewe
1831–1838 Friedrich Ernst Moritz
1838–1853 Arnold Friedrich Christiani
1853–1880 Ludwig August Immanuel Körber
1881–1889 Benjamin Hermann Karl Hesse
1889–1935 Winfried Martin Hansen
1935–1944 Ernst Lootsma

Lisa 2. Illustratsioonid

Rõngu kihelkonna kaart.¹⁰⁶

Vaade Rõngu kirikule (erakogu).

¹⁰⁶ Rõngu kihelkond. <http://www.mois.ee/tartu/rongu.shtml> (1.05.2016)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Ülo Matjus,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose Rõngu Mihkli kiriku ja koguduse ajalugu aastatel 1413-1940, mille juhendaja on prof. Riho Altnurme,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 5.05.2016